

Az anekdotikus elbeszélésmód funkciói a *Termelési-regényben*

A *Termelési-regény* narratív poétikájára két, egymástól az általuk alkalmazott elbeszélésmód terén igen távol eső szerző, illetve a nevükkel jelzett elbeszélői hagyomány gyakorolta a legjelentősebb inspiráló hatást: James Joyce és Mikszáth Kálmán. A regény szövegében Joyce neve az egységes regényszöveget tudatosan kikezdő, a linearitást és a történetelvűséget elutasító, a nyelvi regiszterek kaval-kádja révén az irodalmiság emelkedett koncepcióját tudatosan romboló, az olvasói elvárásokat játékosan provokáló elbeszélésmód metonimiája.¹ Csupa olyan narratológiai eljárás kapcsolható hozzá, amelyet az Esterházy-recepció előszeretettel tárgyalt és értelmezett. A regény e kétségte-lenül lényeges elbeszélés-poétikai vonulatával szemben a kutatás alig szentelt figyelmet az anekdotikus hagyomány megidézésének. Ez a hiány annál is inkább meglepő, mivel az anekdotizmus emblemikus alakja, Mikszáth Kálmán szereplőként is megjelenik a regényben, hosszas beszélgetést folytat a mesterrel, aki ennek során egy ízben „édes, öreg előfutárom”-nak nevezi.² Dialógusuk során a mester egyebek mellett Mikszáth írói magatartását és az írás erkölcsi felelősségét is szóba hozza. Azonban nemcsak a „jegyzetek” jelenítik meg Mikszáth alakját, hanem a „főszöveg” is megidézi írói életművét egy terjedelmes stílusimitáció révén, amely leginkább a *Tisztelt Ház!* címen összegyűjtött parlamenti karcolatokra játszik rá. A regény elbeszélésmódjának anekdotikus rétegét övező beszédes hallgatás minden bizonnyal arra az irodalomtörté- neti előítéletre vezethető vissza, amely az anekdotizmust korszerűtlen és végérvényesen érvénytelen narratív for- maként bélyegzi meg.³ Ez a korszerűnek aligha tekinthető arisztokratikus szemléletmód az anekdotizmus megidé- zését kizárólag ironikus kontextusba helyezve hajlandó érvényes narratív eljárásként elfogadni. Minden bizony- nyal ez a hazai irodalomtudományban szinte általánosnak mondható beállítódás jelölte ki a *Termelési-regény* Mik- száth-allúzióinak értelmezési horizontját.

A Mikszáth nevével fémjelzett anekdotizmus megidé- se ezzel az egyoldalúan negatív megközelítéssel szemben a regényben ambivalensnek mutatkozik. A fenntartások nélküli azonosulás elmaradása azonban korántsem érte- kelhető teljes elutasításként, ahogy az ironia sem értelme- zendő szükségszerűen végtelen, abszolút negatívításként. Ha ezt a Mikszáth prózájához fűződő összetett viszonyt közelebből szemügyre vesszük, azt tapasztalhatjuk, hogy annak negatív vonatkozásai elsősorban az írói magatar- tás etikájának kérdéséhez kapcsolódnak, azaz nem eszté- tikai, hanem erkölcsi természetűek. Nem az anekdotikus elbeszélésmód poétikája válik kritika tárgyává, hanem Mikszáthnak, illetve a Mikszáth-életműnek a hatalomhoz fűződő viszonya. Ezen a ponton a regény ahhoz a gyak- ran hangoztatott bírálathoz közeli álláspontot foglal el, melynek értelmében a 19. századi magyar anekdotizmust egyfajta elvtelen kompromisszumkészség jellemezte, sokat emlegetett derűje pedig valójában nem más, mint a problémák szőnyeg alá sóprése. A mester egy ízben igen kellemetlen kérdést intéz Mikszáthhoz: „Mondd, Kálmán bácsi, te önként vállalkoztál bizonyos feladatokra vagy a miniszterelnöki sajtóiroda főnöke, Bercsik Árpád szólított fel?”⁴ Majd az önkéntességet hangsúlyozó válasz ismerete- ben levonja a konzekvenciát: „Nagy mameluk vagy te öreg.” Ezt követően az írásmód megalkuvó jellegét hozza szóba: „egy kicsikét leszámoltatok, egy kicsikét szembe- néztetek”⁵. A „főszövegbeli” stílusimitáció pedig a kedé-

lyes derű mesterkélt volta és felszínessége fölött ironizál,⁶ amelyet a Mikszáth anekdoták egyik jellegzetes alakjá- nak, Beöthy Aldzsának felidézésével kapcsol össze, ami arra utal, hogy a korszak anekdotizmusának kedélyessé- gét a regény maga is elutasítja.

Mindebből azonban elhamarkodott lenne azt a kö- vetkeztetést levonni, hogy a *Termelési-regény* az anek- dotizmus műfaji jellegzetességének tekintené ezt a szem- léletmódot. Ez azért sem valószínű, mivel a kötet elbeszél- lésmódja az anekdotikus narráció számos eljárásával él. A „jegyzetek” szövegének jelentős részét anekdoták⁷ és humoros életképek⁸ teszik ki. Gyakoriatk az előbeszédet idéző, az irodalom nyelvének emelkedettségére vonatkozó elképzeléseket elutasító nyelvi fordulatok. A narrátor magatartását jól érzékelhető elbeszélőkedv jellemzi, s szinte a szöveg egésze felfogható kitérők sorozataként. A humor⁹ és a poénra hangolt előadásmód ugyancsak az anekdotikus elbeszélésmóddhoz kapcsolja a regény nar- rációját. A *Termelési-regény* tehát egyáltalán nem állítja be érvénytelen műfaji hagyományként az anekdotizmust, amelynek megidézése éppen azért nem értelmezhető a teljes tagadás ironikus gesztusaként. Esterházy könyve az anekdotikus elbeszélésmód egyik változatának bizonyos vonásait kritizálva az anekdotizmus egy új formáját hozza létre. Ennek az újraértelmezett változatnak egyik jellege- zessége a hatalommal való kollaborálás heroikus gesztu- sokat mellőző elutasítása, amely azonban legalább olyan következetes, amennyire pátoz nélküli. A „főszöveg” tulajdonképpen a szocializmus társadalmi berendezkedé- sét, „munkamorálját” és diktatórikus hatalomgyakorlását kifigurázó társadalmi szatíra. Az új típusú anekdotizmus másik jellemző vonása a felszínes kedélyesség elmélyí- tése, ez az anekdotikus beszédmód — ahogy a mester fogalmaz — kedélyes, „de a gemütlichnek van valami filozófiai stichje”.¹⁰ A szöveg egyik legjelentősebb tel- jesítménye éppen annak a derűnek az érvényre juttatása, amely mentes a naivitástól, a szüklátókörségtől és a hamis, idealizált idilltől.

Milyen funkciókat kap a regényben az anekdotikus elbeszélésmód? Egyrészt szerephez jut az olyan poétikai sajátosságok megvalósításában, mint az egységes regény- szöveg dekomponálása, illetve az irodalom emelkedett, komolykodik felfogásának lerombolása. Az anekdotikus prózahagyomány sajátossága az egységes cselekmény fel- bontása, a kitérők nyomán megvalósuló fragmentáltság. Oralitást imitáló karaktere az anekdotikus előadásmódot az írás és a szóbeliség köztes terébe helyezi, ezért az anek- dotikus elbeszélés gyakran értelmezve önmagát az intéz- ményesült irodalomon kívüli, illetve annak peremén elhe- lyezkedő jelenségként. Ezt a kívülálló pozíciót a magyar anekdotikus próza olyan klasszikussá vált darabjai, mint Cholnoky Viktor *Trivulzio kalandjai*, illetve Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című novella-ciklusa vagy Tersánszky bizonyos regényei reflektált módon veszik fel. A *Termelési-regény* a szocialista realizmus elvárásrendszerét helye- zi hatályaon kívül az anekdotikus oralitás irodalmi nyelv alatti regisztereinek bevonásával, amely fittyet hány az elvárt komolyságra, melyben a tekintélyelvűség megnyi- latkozását látja. Az egységes regénystruktúra megbontása és a nyelvi regiszterekkel folytatott játék terén a *Termelési-regény* az anekdotikus elbeszélői hagyományt a Joyce által inspirált narratív poétikához hasonló módon hasz- nálja fel. Bár ezen a téren az anekdotizmus nem él olyan

Vojnich Erzsébet: Két fotós szalaggal

radikális és látványos megoldásokkal, mint az ír szerző prózája, mégis láthatóvá válik, hogy a két elbeszélői hagyománynak vannak hasonló vonásai. Joyce és Mikszáth elbeszélésmódjának együttes megidézése tehát korántsem narratológiai képtelenség.

Az irodalom komolykodóan emelkedett felfogása mellett Esterházy regénye a szerző mítoszát is kikezdi. Ezen a téren nyilván az Eckermann emlékezéseire történő parodisztikus rájátszásoknak jut a legfontosabb szerep. A nagy ember iránti áhítatos csodálat befogadói pozícióját elsősorban az hitelteleníti, hogy a „jegyzetek” narrátora, E. számos tekintetben avatatlan elbeszélőnek mutatkozik. Értékrendje, elvárásrendszere gyakran kerül szembe a mester nyilatkozataival, illetve beékelte elbeszéléseivel, s nem utolsó sorban azzal a poétikával, amelyet a *Termelési-regény* egésze megvalósít. A nagy ember iránt megnyilvánuló tekintélyelvű (akár szervilisnek is nevezhető) áhítattal szemben a komikus családi életképek és anekdoták az emberléptékű szerzőkép megalapozását szolgálják. Ez az anekdotikus struktúra valóban nem a „nagy ember papucsban”¹¹ perspektívát képviseli, de nem azért, mert elutasítja a „nagy ember” magánélete iránti érdeklődést, hanem mert a regény érvényteleníti a „nagy író” iránt megnyilvánuló hódolat befogadói magatartását.

E. elbeszélői avatatlansága fölött a regény szövege gyakran azzal ironizál, hogy E. maga sem tudja, egy-egy lapos kijelentése egy másik jelentésszinten mennyire helytállóan és tartalmasnak bizonyul. Az egyik jellemző szöveghelyen, amikor E. tulajdonképpen nincs tudatában annak, hogy mit is jelent az, amit írt, ez olvasható: „Voilà un homme!» – kiáltott fel a nyár derekán annak a klubnak az Elnöke, hol a mester próbát tett, miután elhagyta a mester a termet; íme, egy ember: és ebben van a legfontosabb, amit Esterházyról mondani lehet! Olyan, mint egy ember.”¹² A mondat első látásra teljességgel semmitmondó, hiszen triviális tény fogalmaz meg. A regény egészének kontextusában azonban illeszkedik a nagy író

iránti hódolatnak, mint olvasói viszonyulásnak a határozott elutasításához. A szerző és az olvasó közötti kapcsolat a regény felfogása szerint nem hierarchikus természetű, a szerző nem igyekszik tekintélyé válni. A szöveg nem igazságot nyilatkoztat ki, hanem dialógust kezdeményez, az olvasónak nem a tanítvány, hanem a beszélgetőtárs szerepét kínálja fel.¹³ Ez a demokratikus szerző-olvasó, illetve mű-befogadó viszony nyilvánvalóan ellentétben áll a szövegben megjelenített társadalmi viszonyokkal és a szocializmus korának tekintélyelvű mentalitásával.

A könyv által felvetett másik irodaloméleti problémakört, élettörténet és mű, illetve valóság és fikció viszonyát ugyancsak egy irodalmi alkotás megidézése állítja a legmarkánsabban az olvasó elé. A *Dichtung und Wahrheit* azonban nem a rá vonatkoztatott poétikai imitációnak, hanem címének köszönhetően nyer ilyen jelentőséget, s persze nem utolsó sorban annak a Kosztolányinál is megjelenő közkeletű nézetnek köszönhetően, hogy az író élete általában alkotói pályájával azonos. Goethe – Kosztolányi értelmezésében – azonban ebben a tekintetben is kivétel, mivel nagyszabású életműve megalkotása mellett nagyszabású életet is magáénak tudhatott.¹⁴ A *Termelési-regény* a maga válaszat a valóság és a fikció viszonyát firtató kérdésre az autofikció széles körű alkalmazásával adja meg.¹⁵ A szöveg többségét olyan, a szerző magánéletét színre vivő jelenetek teszik ki, melyek esetében az olvasó nem tudja eldönteni, meddig tart az életrajzilag hiteles történés és hol kezdődik a fikció. A regény nyilvánvaló ambíciója, hogy ennek a határnak a keresését eleve értelmetlen igyekezetként, téves olvasási stratégiaként állítsa be.¹⁶ A mester minden művészet elemi követelményének tekinti a megalkotottságot, a kitaláltságot, miközben a mű referencialitását sem tagadja meg. A biográfiailag hiteles és a kitalált, a valóság és a fikció határai az anekdotában is összemosódnak. Jóllehet, az anekdota egyik sajátossága a fakticitás,¹⁷ ami a személy nevének, illetve az esemény körülményeinek meghatározásában mutatkozik meg, a poénnal szemben nem érvényesül

a valóság elvárása. A poén olyan humoros, szellemes csattanó, amelynek valóság tartalma tulajdonképpen nem játszik szerepet: vagy úgy történt a dolog vagy nem, a lényeg a szerkezeti funkció betöltése. Ez a kétes hitelesség az anekdota szó köznapi használatában is megmutatkozik. Az anekdotában tehát az autofikcióhoz hasonlóan összefonódik egymással fiktivitás és fikció.

A *Termelési-regényben* az anekdotikus elbeszélés mód egy olyan funkcióval is rendelkezik, amely talán az eddig említetteknél is nagyobb hangsúlyt kap. Az anekdotizmus egyik jellemző sajátossága a hivatalossal szemben a személyes, a közéletivel szemben a magánéleti szféra érvényre juttatása. Ennek a privát perspektívának két alapvető változatát szokás megkülönböztetni: az egyik az afirmatív, a fennállót megerősítő, a másik egyfajta alulnézeti vagy kritikai nézőpont. Abban az esetben, ha például egy uralkodó vagy egy politikai hatalmasság magánéletét a „nagy ember papucsban” perspektívából közelíti meg az anekdota, a fennálló viszonyokat elfogadó, tekintélyelvű privát perspektívát juttatja érvényre. Ha az anekdota a nagy események háttérében neveltséges emberi gyengeségeket sejtet, akkor egyfajta ellentörténelemként funkcionál, amely a hivatalos történetírással szemben a rejtett, titkos vagy neveltséges mozgatórugókat leplezi le. Utóbbira a modern irodalom történetéből a legszemléletesebb példát talán a *Svejk* szolgáltatja, amely a háború hivatalos értelmezését a kisember szarkasztikus látásmódját érvényesítve írja felül.

A *Termelési-regényben* a privát és a hivatalos szembeállítás nem képp eltérő módon valósul meg, de az értékhangsúlyok kijelölése hasonló: a hivatalos-intézményes rendre negatív színben tűnik fel, míg a magánéleti-személyes pozitív értéket hordoz, ¹⁸ jóllehet elkerüli az eszményítő megjelenítés csapdáját. Az intézményes, hivatalos szférát a szabadságjogok nem látványos, de határozott korlátozása jellemzi. A hatalom nem veszi komolyan az általa hangoztatott eszményeket, a társadalmi viszonyokat a vezető elvtársak infantilis cinizmusa és az alattvalók szervilizmusa határozza meg, egyfajta összekacsintó hazudozás járja át az élet nyilvános színtereit. E formális és üres világgal szemben a magánélet tartalmasnak mutatkozik, olyan közegnek, amely módot ad az élet érdemi megélésére, amely lehetőséget kínál a szolid derűre. A magánéletnek ez a felfogása nem azonos azzal a megalakuló mentalitással, melyet a regény korszakokon átívelő nemzeti sajátosságnak tekint:

„Ne kerteljünk: ösztönszerű vonzódás fűzi a magyart Tisza Kálmánhoz, még akkor is, mikor azt hiszi róla, hogy földatja az elveit, megszegte adott ígéretét, s kiegyezése Ausztriával érzékeny csapás az ország anyagi jólétére. Szidja, tán gyűlöli is, és mégis – ragaszkodik hozzá.

Ragaszkodik hozzá. És a nemzet inkább megmarad közhelyes visszavonultságában; tartózkodik a politikai élet mozgalmába magát belésodorni, hallgat, csak otthon, övéi körében vagy a kaszinóban szórja szidalmait a kormányelnökre és pártjára.”¹⁹

A „főszövegéből” idézett szakasz a hatalomhoz, az erős vezetőhöz vonzó szervilizmus és a magánélet közegében elhangzó zsörtölődő kritizálás kettősségeként írja le a nyilvános és a magánélet egymást kiegészítő funkcióit. Ezt a magatartásmódot az elbeszélés történelmi korszakokon átnyúló jelenségnek tekinti, amit egyértelműen jelez, hogy a „főszövegben” olvasható dualizmus kori parlamenti beszéd egy idő után szinte észrevétlenül Rákosi Mátyás szónoklataiba olvad át. Az idézett szakaszban a Tisza alakjához fűzött kommentárban bemutatott vezető-nemzet viszony erősen emlékeztet a Kádár-korszak szocialista paternalizmusára, ahogy az Ausztriához fűződő viszony jellemzése sem mentes a Szovjetunióra vonatkozó áthallásoktól. A nyilvános és a privát szféra szereposztása az általános mentalitás eseté-

ben az erőskező vezetővel való érzelmi azonosulás, illetve az ezt az azonosulást valójában meg nem tagadó zsörtölődés kettősségeként írható le. A „jegyzetek” cselekményének privát történéseiből hiányzik ez az önigazoló berzenkedés, ahogy a hatalommal való azonosulásnak sincs nyoma. A cenzurázott kéziratához kapcsolódó történések a mestert ugyan nem állítják be szabadsághősként, de mindenestre olyan személyiségnek láttatják, aki nem fogadja el egykönnyen a szabadság korlátozását. A könyvbéli privát szféra nem a morgoló, de valójában együttműködő mentalitás megnyilatkozásának a helye, hanem olyan világ, amely tudomásul veszi ugyan a külső környezet adottságait, de amely nem hasonul ehhez a milióhoz, amely megőrzi belső értékrendjét és saját normái szerint él.

Az anekdotikus hagyománynak a regényben az juttat a szocializmus, valamint az azt megelőző tekintélyelvű korszakok mentalitását elutasító funkciót, hogy a szöveg a komikum megjelenését a félelem végeként értelmezi. Az egyik részlet így beszéli el a félelmetes dédmamához fűződő gyermekkori érzelmek radikális átalakulását:

Mindig csak azt hallotta róla a mester, hogy milyen nagy úr. Sokáig azt hitte: a dédmama a király! [...] Kezet kellett csókolni neki furtonfurt. És ha meghallotta a mester által realizált kézcsókot, márpedig valami halk cuppanás mindenfajta csókhöz hozzáképzeltető, fölkapta hideg, csontos kézfejét, mintegy szájba csapta a mestert. „Nagyon félttem.” (Egyáltalán: a mester e korai időszakában a legváltozatosabb helyzetekben képes volt a félelemre! „Istenem.”) Egy ízben súlyos, mély nyári meleg ült meg a tájat. A tornác végében, az esővízes hordó mellett ült a dédmama a hintaszékben. [...] A mester ott ólalkodott, midőn az idős asszony ún. altesti hangot hallatott. Ez az időpont volt a félelem vége! Most már akár fel is repedhetett a kis mester rózsás szájacskája egy kézcsók után!²⁰

A regénybeli derű egyik összetevője ez a belső felszabadultság, amelyet a komikus perspektíva tesz lehetővé. A másik komponens az elsősorban a magánélet színterein (család, foci) megélhető otthonosság. A régi öltöző lebontásával a hivatalosságot megtestesítő gyár megzavarja a magánélet e körének működését. A romokat értetlenül szemlélő mester megjelenítése során említi meg E., hogy Esterházy nem látja át a gyár belső döntéshozó mechanizmusait, hatalmi játszmáit:

A mester tehát már csak a súlyos, mézes-zsíros gyümölcsöt konstatálhatta, a lomb ezernyi susogását, a levelek reszketőn tündökletes mozgását, a „nyári rezgést”, de ott a mélyben, hol ásványi sók, vizek komor lehetőségeiről esik szó, ott ő idegen. Ritka eset ez nála, ki oly otthonos e világban. Az előbbi dolog szemére is lett neki egy kései alkalommal hányva, igen depresszív hangulatba kergetvén a jeles embert. – Ahhoz, hogy valahol otthon legyünk, másutt idegennek kell lennünk. „Tetszetős.”²¹

A sokszor avatatlan elbeszélőnek mutatkozó E. otthonosságra vonatkozó kijelentésére a mester nem cáfol rá. A kiemelt szöveghelyen a mester világbeli otthonosságának konstatálását egy olyan eset jelzésszerű felemlítése követi, amikor (műveinek) ezt a vonását vélhetőleg valaki olyan vetette szemére, akinek véleménye korántsem volt érdektelen számára. Erre utal a megjegyzés által kiváltott hatás, a depresszív hangulat említése. (Az idézet eszünkbe juttathatja a *Javított kiadásnak* azt a szöveghelyét, amely az ontológiai derűre vonatkozó rosszálló megjegyzést Mészöly Miklósnak tulajdonítja.)²² A gondolatjel után következő aforizmaszerű megállapítás – amely a Tamási Áron *Abel* című trilógiájában olvasható szállóigévé vált mondat („Azért van a világ, hogy valahol otthon legyünk benne.”) ironikus kifordítása – az általános otthonosság

érzetét elvi képtelenségnek állítja be. Az idézőjelben olvasható minősítés („tetszetős”) a mester reakciója. Az otthonosság érzetét érintő kritikára ez a szó nem ad egyértelmű választ, ugyanakkor inkább a megjegyzés retorikai megalkotottságát, mint igazságtartalmát látszik méltányolni. A „tetszetős” minősítés egyébként önmagában is kétértelmű: az Akadémiai Értelmező Szótár a szó elsődleges jelentését így határozza meg: „Kellemes hatású, tetszést keltő.” A másodlagos jelentés azonban ezzel éppen ellentétes: „Kedvezőnek, előnyösnek látszó (de valójában nem az.)” Aligha tévedünk, ha úgy véljük: a mester az adott szöveghelyen legalábbis fenntartásokkal él az aforizmaszerű megállapítással szemben. Bár a fentiek alapján joggal vélelmezhető az ironikus viszonyulás,

nem dönthető el, milyen hatókörű, mértékű a negáció. Az otthonosság, az ontológiai derű regénybeli érvényessége esetében is annak a belátásához érkezünk, hogy egy-egy felmerülő kérdés értelmezésekor nem egy-egy konkrét szöveghely esik legnagyobb súllyal a latba, hanem a szöveg egészének elbeszélésmódja, szövegalkotási gyakorlata. A humor kiterjedt regénybeli alkalmazása, illetve a mester magánéletéből származó humoros autofiktív életképek és anekdoták gyakori szereplése alapján joggal feltételezhetjük, hogy a világbeli otthonosságot a regény a létező való lehetséges és érvényes viszonyulásként állítja be. A visszafogott, derűs életöröm a regény értelmezésében korántsem valamiféle bornírt naivitás, hanem olyan érték, amely akár az élet értelmeként is felfogható.

- 1 A regény több metanarratív szöveghelyén is feltűnnek a Joyce-ra vonatkozó utalások. Egy ízben E. a mester írásainak intertextuális karakteréről szólva említi meg a nevét: „Megkérdeztem, úgymond, tőle, olvasta-e, mit mondott Joyce úr? Joyce úr azt mondta, hogy 300 évnyi munkát ad a kritikusoknak... És hát ugye, ami azt illeti, a mester is ad. Mert hát az utalások, ollózások, ezek felderítése, s ez az egész hóbelevanc mint műfaj...” (Itt és a következőkben az alábbi kiadásra hivatkozom: Esterházy Péter, *Termelési-regény (kissregény)*, Budapest, Magvető Kiadó, 1979, 167.) Ugyancsak az írásmód szokatlan, szubverzív természetére reflektál az a részlet is, amelyben E. a kéziratot visszautasító lektor szavait idézi fel: „»MERT AMIT CSINÁLSZ, ZSÁKUTCA, UGYANAZ AZ ÖNCÉLÚ ZSÁKUTCA, MINT AMIT A JOYCE, A SZENTKUTHY ÉS A GYULA, A HERNÁDI CSINÁL.« A mester elpirult, mert nem számított ekkora dicsőretekre. De aztán kiderült, hogy az szidás volt.” (Uo., 274.) A regény egyik legtöbbször idézett szöveghelye — ahol a mester az igazság megragadhatatlan voltát és a szövegek ebből fakadó szükségzerű változat-jellegét hangsúlyozza — Joyce inspiráló példáját keresztnevének említése és egy szójáték segítségével idézi fel: „Ez persze nyilvánvaló volt mindig — ha volt kis esze valakinek —, az hogy mindentig verzióról lehet csupán szó, és ülhetnek az átkozott nyelvérzékekkel a szavak mellett, és vakra írhatom a szemem, mint tanult barátom, Jakab úr (ír), és cserélhetem egyik szót a másikkal, és az vagy jobb, vagy rosszabb, pontosabban nem jobb.” (Uo., 430.) A mester Joyce elbeszélésmódja iránti elragadtatottsága abban is megnyilvánul, hogy egy hatalmas Joyce-poszter beszerzését tervezi, amellyel beborítaná szobája falát. (444.)
- 2 Uo., 321.
- 3 Ennek a közelítésmódnak a legszemléletesebb példája Balassa Péter kritikájában jelenik meg. A szöveg által játékba hozott műfajok sokféleségéről szólva Balassa részletes felsorolását adja a megidézett műfajoknak. Ezek között megemlíti az anekdotát is, de csak mint az ironia által érvénytelenített narratív formát: „A mese-elem elágazásaként föllelhetjük az ötvenes évekbeli legendákat századok óta anticipáló *à la hongroise* anticipáló, félálmos, amnéziás *anekdotát*: idézetekben, utalásokban, melyeknek ilyen voltuk az anekdota lényegét mutatja föl — a mesélgető, kvaterkázás agyat elhomályosító, lefegyverző funkcióját. A valódi történések, a korrupt kussolások és vereségek súlyát elhajadó anekdota »szép magyar« hagyomány az, ami hangsúlyosan könyörtelen leszámolóként szólal meg a regényben.” (Kiemelések az eredetiben.) Balassa Péter, *Vágyunk. Esterházy Péter: Termelési regény (kissregény)*, Jelenkor, 1980/2, 164.
- 4 Esterházy, *I. m.*, 306.
- 5 Uo., 311.
- 6 V. ö. Uo., 62.
- 7 Néhány vonatkozó szöveghely: Uo., 176, 179, 182, 187, 190, 196, 216, 240, 244, 245, 278, 373, 394.
- 8 Ismét néhány példa: Uo., 271, 277, 337-339, 344, 345, 347, 348, 351, 354, 356, 365, 391, 407, 413, 422.
- 9 A humor szerepére az egykorú kritika is felfigyelt. Radnóti Sándor látens vitát folytatva Szegedy-Maszák Mihálynak a *Mozgó Világban* közölt értelmezésével leszögezi, hogy a regényben „humoros, nem ironikus kétértelműség” jön létre. (Radnóti Sándor, „*Lösz vögösz?*”, *Híd*, 1980/12, 1474.) Kenyeres Zoltán a család színterén zajló események bemutatásában érzékeli a humoros szemlélet meghatározó jelenlétét: „A komikum itt a legszelidebb, és ahogy szűkül a családi kör, úgy enyhül a gúnyolódási hajlam. És fokozatosan szeretetteljes, kedves humorizálás váltja föl. (Kenyeres Zoltán, *Jelentés egy püspöklila könyvről*, Kortárs, 1980/4, 648.)
- 10 Esterházy, *I. m.*, 135.
- 11 Uo., 336.
- 12 Uo., 450.
- 13 Az olvasó társszerzővé avatását elsőként Szegedy-Maszák Mihály fogalmazta meg a regénnyel kapcsolatban. (Szegedy-Maszák Mihály, „*A regény, amint írja önmagát*”, Budapest, Tankönyvkiadó, 1980, 233.)
- 14 V. ö. Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél*, szerk. Tóth-Czifra Júlia, Veres András, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2011, 26.
- 15 Az élettörténet fikcionalására az egykorú kritika is felfigyelt. (V. ö. Kis Pintér Imre, „*Mire az élet?*”, *Új Írás*, 1979/9, 106.)
- 16 Hasonló következtetésre jutott Csányi Erzsébet is: „a fikció és nem fikció közötti határok megvonásának még a szándéka is hiteltelenedik.” (Csányi Erzsébet, *A regény öntudata*, Újvidék, Fórum — Uroboros, 1996, 121.)
- 17 Volker Weber, *Die Anekdote. Die andere Geschichte*, Tübingen, Stauffenburg Verlag, 1993, 24.
- 18 Erre az oppozíciós viszonyra már Radnóti Sándor is rámutatott (Radnóti, *I. m.*, 1473–1474.)
- 19 Esterházy, *I. m.*, 75.
- 20 Uo., 241.
- 21 Uo., 360.
- 22 Esterházy Péter, *Javított kiadás*, Budapest, Magvető Kiadó, 2002, 14–15.